

„DALMATINSKO SELO U 19. STOLJEĆU“

Recezeni: Prof. dr. Stijepo Obad (umirovljeni profesor Filozofskog fakulteta u Zadru)
Doc. dr. Josip Vrandečić (Filozofski fakultet u Splitu)

ZNANSTVENO PODRUČJE: Humanističke znanosti

ZNANSTVENO POLJE: Povijest

ZNANSTVENA GRANA: Nacionalna povijest novog vijeka

STUDIJSKI PROGRAM: Prediplomski studij Odsjeka za povijest

GODINA I SEMESTAR: 2. godina, 4. semestar

FOND SATI: 30 sati predavanja + 30 sati seminara

NASTAVNI PREDMET: Hrvatska povijest 19. stoljeća

Opći kontekst

Sto i više godina austrijske uprave u Dalmaciji nije bilo doba njezina osobita prosperiteta niti jačeg gospodarskog uspona. Austrija je Dalmaciju preuzela zapuštenu od mletačke vlasti, no ni sama nije energično nastupila da bi ju uzdigla i uklonila mnoge prepreke s puta njezina boljitka. Tek pod kraj 19. i početkom 20 stoljeća Beč će pokazati jači interes – osim u vojno-strategijskom pogledu - za ovu svoju najjužniju pokrajinu, što će dati određenih rezultata, no vrijeme koje je staroj Monarhiji ostalo na raspolaganju za plodonosniji nastavak započetih mjera bilo je prekratko: Prvi svjetski rat pomeo ju je s geografskih karata a s njome i njezina sva započeta nastojanja. Osobito zanimljiv i u mnogočemu jedinstven „slučaj“ za proučavanje prilika u austrijskoj pokrajini Dalmaciji predstavlja njezino selo. Valja odmah naglasiti da je najveća većina dalmatinskoga pučanstva živjela upravo na selu. Tako je upravo

dalmatinsko selo pravi primjer za teško socijalno i gospodarsko stanje koje je vladalo Dalmacijom dok je njome vladala Austrija. O tomu stanju svjedočili su mnogi onodobni suvremenici. Tako, primjerice, Vlaho Getaldi, vršitelj dužnosti pokrajinskog guvernera, u Izvješću što ga je 1852. uputio središnjoj Vladi prikazao je teško stanje cjelokupnog privrednog i društvenog života u Dalmaciji, koju su, istaknut će on, na poseban način pogađali nesavršen i u pojedinim područjima Dalmacije veoma različit sustav kolonata, vrlo loš način razreza i prikupljanja tzv. desetinskog poreza, koji je doduše bio ukinut polovicom 19. stoljeća, no dugo vremena je tištio Dalmaciju, nadalje, loše školstvo, manjak duha udruživanja među stanovništvom Dalmacije, slabo ili nikakvo poznavanje tehničkih znanja, hajdučija, lihva, razne bolesti, posebice u močvarnim područjima....

Zemljišni odnosi

Već je naglašeno da je najveću većinu dalmatinskoga puka činilo seljaštvo, sredinom 19. stoljeća oko 90% ukupnoga pučanstva. Zemlja je u Dalmaciji bila najčešće u vlasniku onoga koji je nije obrađivao. Veći je broj onih koji su je isključivo morali zakupljivati. Tu nema veleposjeda, prevladavaju i sitni posjedi koji se otkupima, kupovanjem i djelidbama još više usitnjavaju. U razdoblju od 1862. do 1878. doneseni su propisi o razrješenju nekih neosporno kmetskih odnosa, no agrarno-posjedovni odnosi se inače nisu bitno mijenjali: dok su na obalno-otočnom području bili na snazi kolonatski odnosi, na području koje je nekad bilo u izravnom vlasništvu države, prevladavao je sustav zemljarine. Odnoseći se na stanovništvo kopnenog dijela Dalmacije, kojeg je predstavljao u Saboru, don Mihovil Pavlinović istaknuo je 1870. godine slijedeće : „Narod je osiromašen već sa carskim danjcima u novcu i krvi, mi ga više upropaštavati nesmijemo“. „Smotra Dalmatinska“ je tako zabilježila da su odnosi kolona i gospodara zemlje bili obično uređeni da bi kmeta „išlo obično 2/3, a u

mjestima manje plodnim ili gdje bi obragjivanje bilo teže 4/5, a kadgogj 5/6 zemaljskih plodova; ostalo bi išlo gospodara, bez ikakva troška.“ Koloni su se mogli osloboditi kmetskih davanja, ali su zemlju morali platiti gospodaru. Nekima je to i pošlo za rukom, kao primjerice kmetovima otoka Oliba koji su se uspjeli osloboditi kmetstva tek 1900. i to za cijenu u iznosu od 50. 000 forinti, a kako bi to učinili većina ih se morala zadužiti.

Način stanovanja i prehrana seoskog puka

Sela i zaseoci zagorske Dalmacije uglavnom su bili smješteni u zaravnima, brdskom i okopoljskom kraju, kao primjerice u Imotskoj krajini. Brdska su se sela dijelila u zaseoke, a one u zaravnima bila su raštrakana. Kuće su bile građene obično u suhozidu, pokrivena slamom i kamenim pločama, uglavnom prizemnice. U tima su ljudi i blago obitavali pod istim krovom, a ako je kojim slučajem kuća bila na kat onda je u prizemlju bila stoka. Ovaj je pak rijetko bila izdvojena u zasebnim gospodarskim zgradama. Potkraj 19. stoljeća, posebice kod onih kojima je stizala pomoć od iseljenih članova njihovih obitelji, mijenja se nabolje i kultura stanovanja: grade se nove kuće a mnoge ranije prizemnice počimaju služiti kao sprema za hranu ili za samo stoku.

U primorskoj Dalmaciji sela su smještena u dodiru kopna i mora ili pak preko brdskih poljca, odnosno u kosama. Naselja na rubu kopna i mora obično okružuje zemlja, ispred njih je more. Tip primorskog naselja je, ovisno o prirodi tla, obično skupina zbijenih kuća, no ima i razasutih kuća. Ta se naselja kreću do preko tisuću stanovnika, kao primjerice Vodice, Primošten i Rogoznica.

Prehrana seoskog stanovništva u Zagori u cjelini uzevši bila je jednolična, skromna i nedostatna: uz kruh sastavljen od ječma, raži, kukuruza, zobi i napolice u dnevnoj je prehrani prevladavalo povrće, grah, grašak, luk, poriluk i crveni luk, a zbog stočarstva razvijenijeg nego u priobalju i na otocima bili je više i svježeg i suhog mesa

od krupne i sitne stoke. Meso sitne stoke jelo se uglavnom za blagdane i poljskih radova, jednako kao i posoljeno i zadimljeno meso. Kao začini u Zagori se uglavnom koristila svinjska mast i loj. Krumpirom se također nije osobito obilovalo. Najviše ga je bilo oko Drniša. Najslabije prinose grožđa te proizvodnju vina u Dalmaciji davala je Dalmatinska zagora. Njezina su vina bila slaba kvalitetom zbog oštre klime, loše prerade i čuvanja, pa im je stoga i cijena bila niska. Na čitavu priobalnom području, osobito u krškim predjelima, koji su bili oskudni zemljom i vodom, način prehrane bio je skroman i nedostatan. Kao i u ostaloj Dalmaciji, osnovni prehrambeni artikl je kruh. Hrana se začinja maslinovim uljem, manje svinjskom masti. U vrtovima primorskih sela uzgaja se zelje, salata, verzot, luk, crveni luk („kapula“), sočivica i kupus. Prehrana na otocima ista je kao i u priobalju: svježa i slana riba, juha od ribe, slani sir, bravetina i kozletina, kokoške meso... Od pića, pilo se najčešće crno vino, različite kvalitete i naziva. Općenit pak zastoj vinogradarstva u Dalmaciji bio je uzrokovan tzv. „vinskom klauzulom“ (1891.), peronosporom osamdesetih te filokserom devedesetih godina 19. i prvih desetak 20 stoljeća koja je napala više od polovine dalmatinskih vinograda. Ona se prvi put u Dalmaciji pojavila 1894. godine; 1901. proglašen je sumnjivim čitav šibenski politički kotar a 1902. upala je i u kninski; vinograde sinjskog kotara okužila je 1906. a 1911. one imotskog. Ipak, usprkos svemu, loza je ostala najrasprostranjenija od svih pojedinačno promatranih poljodjelskih kultura u ovom razdoblju a vinogradarstvo je činilo temelj cjelokupne dalmatinske ekonomike.

Socijalne i zdravstvene prilike

Siromaštvo seoskog pučanstva je bila opća pojava. S njime su pod ruku išle i razne bolesti. U drugoj polovici 19. stoljeća broj se liječnika znatno povećao, no apsolutna većina varoši i većih sela, koja su u administrativnom pogledu bila sjedišta političkih općina, nisu imali svojega liječnika. Tako je u Drnišu 1891. čak 80%

stanovništava bilo oboljelo od groznice. O jadnom stanju zdravstvenih prilika posebice u Zagori progovorio je u prosincu 1895. u Zastupničkom domu bečkog Carevinskom vijeću zastupnik Josip Vergilije Perić: „U nekim mjestima podaleko od mora, uzprkos svim poduzetim mjerama sa strane vlade i pokrajine, još i danas nemilice hara tako zvano škrljevo, groznica i lijavica još su podosta razprostranjene i od godine na godinu po nekim mjestima množe se. Kako pak iz zdravstvene statistike iztiče, tamo amo čuje se za škrljet, osutak, grlicu i krup. Napokon , gospodo moja, u Dalmaciji ima više obćina od devet do dvanaest hiljada stanovnika bez liečnika, radi čega točno zdravstveno nadziranje nije moguće, a ipak na stotine žrtava padne, pokošeno od boleština, kojim se ni imena nezna, a da to zdravstveni državni organi niti doznat.“

„Pred večer –zapisat će jedan suvremenik još 1910. godine - kad se blago vraća s paše, ako je zima ili ružno vrijeme, zagorčeva se potleušica pretvara u štalu za živine i (...) ljude. I u onom zraku, koji je zasićen životinjskim zadahom posred mukanja volova i blejanja sitnog blaga, Zagorac leži i spava cijelu noć, zamotan gunjcem, često puta valjajući se po mokrom i blatnom tlu. Za rana selom tišina zavlada, samo se koji put ozove lavež pasa, koji opet umukne, kao da onim noćnim stražarima okolna bijeda otimlje daha.“ Takvi dakle nehigijenski uvjeti, a počesto i nedostatak vode za dugih suša, bili su uzročnikom mnogih bolesti, posebice kod novorođenčadi i starčadi. Drugi veliki izvor bolesti bila su malarična područja. Regulacijom primjerice rijeke Krke i njezinih pritoka u Kninskom kotaru te rijeke Cetine u sinjskom i Neretve u opuzenskom kotaru pokušavalo se ukloniti uzroke epidemije.

Lihvarstvo i hajdučija

Lihvarstvo je bilo podosta rašireno u Dalmaciji. Posudbama su naime u novcu, žitu ili ulju lihvari stjecali svoje lihve. Seljak je pak bio često, osobito za nerodnih i gladnih godina, prisiljen zaduživati se i tako, kasnije vraćati višestruko više no što je primio. Lihva je mnogoga seljaka dovela do prosjačkog štapa. Austrijske vlasti pokušavale su riješiti ovaj problem, no sve do druge polovice 19. stoljeća, tj. do inicijativa oko pokretanja novčanih zavoda, koji bi spriječili ili ublažili lihvu, uspješne akcije i zahvati protiv lihve nisu donosili osobita ploda. Tako je primjerice „prva pučka dalmatinska banka“ osnovana u Splitu mnogo pomogla seljacima oko jeftinih kredita. Drugi zanimljiv primjer je onaj Kaštel-Novog i Murtera gdje je osnovano „Društvo zamjenite pomoći težačke“. Lihva je izazivala i negodovanja protiv lihvara koja su urađala čak i ubojstvima. Dalmatinsko selo imalo je i svojih hajduka, pogotovo u zagori. Zagora je imala i svojih hajduka: polovicom 19. stoljeća u vrličkom kraju hajdukovao je Petar Zukela a za hajdučkog haramašu Božu Blasića Ministarstvo rata raspisalo je nagradu u visini od 400 fiorina. Ipak, najpoznatiji među posljednjim hajdučkim harambašama u Dalmaciji bio je Andrija Šimić, hercegovac rodom iz Gruda. U hajduke je otišao svjesno, iz osвете. Odlikovao se neobično dobrim karakternim crtama: osjećajem pravde, poštenja, zaštite sirotinje... Hajdukovao je najprije spoznatim hajdukom Jovom Kadijevićem a zatim s družinom u kojoj su bili još Sekulović iz Prološca, Meštović i Nosić sa Studenaca te Lončar iz Vinjana, uglavnom po Imotskoj krajini, čiji ga je puk više držao narodnim junakom nego hajdukom. Od austrijskih je vlasti bio uhvaćen, zatvoren i osuđen (1871.) na doživotnu robiju Tada mu je bilo 39. godina. Robiju je izdržavao u Koprju. Pomilovan je i 1901. i pušten iz tamnice. Po povratku u Dalmaciju obilazio je njezina sela i gradove, gdje ga je narod rado dočekivao i slušao. Ljeti 1904. našao se i u Dubrovniku, a u veljači 1905. u Runovićima u kući Ante Garca koji ga je bio izdao vlastima. Tu iznenada

preminu, a narod ga ukopa u grob njegova izdajice koji bijaše umro svega dva dana ranije.

Narodne čitaonice i knjižnice po dalmatinskim seoskim naseljima

Osnivanje Narodnih čitaonica po važnijim dalmatinskim mjestima fenomen je usko vezan uz preporodna gibanja. Preporodna naime borba potaknut će Narodnjake, (posebice nakon pobjede na izborima za Dalmatinski sabor 1870.) da se još bolje organiziraju i stupe u osnivanje društava i van gradskih i varoških sredina. Tako je među prvima osnovana „Narodna kaštelanska čitaonica“ (1864.) koja je 1882. dobila naziv „Hrvatska čitaonica“. Čitaonica „Hrvatski skup“ osnovana je u Pučišćima na otoku Braču 1868. godine. Po uzoru na Pučića i Višani su 1870. osnovali narodno društvo pod imenom „Hrvatski skup“. Nakon narodnjačke pobjede nad autonomašima u Splitu počelo je novi zamah u osnivanju Narodni čitaonica. Tako, primjerice, 1883 godine u Nerežišćima na otoku Braču osnovano je „Narodno nerežiško društvo“ a na otoku Korčuli, u selu Žrnovo utemeljena je također „Hrvatska čitaonica“ te „Hrvatski sastanak“ u Selcima na otoku Braču. Pored Narodnih čitaonica, sedamdesetih godina se počimaju osnivati i pučke knjižnice, a usporedo s osnivanjem pučkih škola, osnivaju se i školske knjižnice. Obično nabavljaju izdanja Matice hrvatske ili ona svetojeronimska. U seoskim pučkim knjižnicama održavala su se i predavanja, predstave i zabavne večeri. Ove su ustanove odigrale veliku ulogu u prosvjećivanju dalmatinskoga sela i seljaka. Razdoblje prijelaza stoljeća dalmatinsko selo pogodio je fenomen iseljavanja a doba Prvoga svjetskog rata i velika nerodica, glad i epidemija španjolske gripa koja je poharala mnoge živote.

LITERATURA:

Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri (Zbornik), Zagreb, 1969

Igor Karaman, *Jadranske studije*, Rijeka, 1992

Rudolf Kraljević, *Vinogradarski slom i demografski rasap Južne Hrvatske u osvit 20. stoljeća*, Split, 1994.

Stijepo Obad, *Dalmatinsko selo u prošlosti*, Split, 1990.

Šime Peričić, *Gospodarska povijest Dalmacije od 18. do 20. stoljeća*, Zadar, 1998.

Jaroslav Šidak –Mirjana Gross-Igor Karaman-Dragovan Šepić, *Povijest hrvatskoga naroda 1860-1914*. Zagreb, 1968.

Josip Vrandečić, *Dalmatinski autonomistički pokret*, Zagreb, 2006.